

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА ІСТОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 321.31

Сокуренько В. В., проректор НАВС, к.ю.н., доцент

Генеза дослідження становлення і розвитку Воєнної організації України

В даній науковій статті на підставі історичного аналізу наведено етапи становлення і розвитку Воєнної організації України. Також розроблені ґрунтовні висновки та пропозиції, щодо розглядаємої тематики.

Ключові слова: воєнна організація, воєнна безпека, військові формування, державний суверенітет.

В данной научной статье раскрыты исторические этапы становления и развития военной организации Украины. Также разработаны обстоятельные выводы и предложения по рассматриваемой тематике.

Ключевые слова: военная организация, военная безопасность, военные формирования, государственный суверенитет.

In this scientific article the historical stages of development and defense of Ukraine. Also developed detailed conclusions and proposals on the subjects.

Keywords: military organization, military security, military units sovereignty.

Постановка проблеми. Становлення будь-якої держави самостійним та незалежним суб'єктом на світовій арені, в першу чергу, вимагає від неї створення відповідних механізмів, здатних забезпечити їй збереження свого суверенного статусу. Як справедливо зазначив, В. Я. Тацій, наявність суверенітету для державної влади є необхідною передумовою реалізації органами державної влади покладених на них завдань і функцій [1, с. 9]. Не стала виключенням і Україна, яка з початком свого самостійного існування, розпочала здійснювати заходи, спрямовані на захист незалежності та державного суверенітету, основне місце серед яких займає створення воєнної організації держави.

Стан дослідження. Загальні питання дослідження державної політики в сфері оборони частково знайшли своє відображення в дослідженнях таких вчених як: О.М. Бандуркии, І.І. Гавради, І. М. Іллінського, Д. Кіпатрік, Л. Пала, В.Д. Попова, В. Ф. Халіпов та інших.

Виклад основного матеріалу. Стаття 1 Закону України від 19 червня 2003 року «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави» визначає, що Воєнна організація держави - охоплена єдиним керівництвом сукупність органів державної влади, військових формувань, утворених відповідно до Конституції і законів України, діяльність яких перебуває під демократичним контролем суспільства і відповідно до Конституції та законів України безпосередньо спрямована на вирішення завдань захисту інтересів держави від зовнішніх та внутрішніх загроз [2]. Отже, воєнна організація створюється державою для захисту особи, суспільства і державного ладу, забезпечення зовнішньої і внутрішньої безпеки, передусім, для відбиття зовнішньої агресії, що зазіхає на суверенітет та територіальну цілісність держави.

Не дивлячись на те, що Україна є відносно молодою незалежною державою, історія створення її воєнної організації нараховує не одне тисячоліття.

Так, на території сучасної України перші зародки воєнної організації спостерігаються у давньослов'янських племен у вигляді військових загонів, сформованих окремими родами [3]. У разі війни слов'янське військо складалося із загонів, сформованих окремими родами. Очолював такий загін племінний князь, а старшини родів утворювали при ньому військові ради - перші в історії органи військового управління. Основним регулятором суспільних відносин був військовий звичай, а також імперативне розпорядження князя племені.

За часів Київської Русі воєнна організація держави була представлена озброєною князівською дружиною, яка складалася із воїнів-професіоналів. Дружина поділялася на старшу і молодшу. До старшої дружини входили «кращі мужі» або бояри — представники найзаможніших родів руської знаті, котрі у мирний час утворювали прибічну раду князя й таким чином брали участь у правлінні державою, а під час війни займали керівні посади у війську [4, с. 6]. Крім того, необхідно зазначити, що в цей же час відбувається становлення і розвиток військового флоту, який був невід'ємною частиною збройних сил Давньоруської держави. Щодо правового регулювання військової організації Київської Русі керувалася неписемними бойовими звичаями, які іноді мали політичне значення, а також усними розпорядженнями військових керівників.

Перехід частини українських земель під владу Литви та Польщі характеризує новий період розвитку воєнної організації України, а саме, на землях, що безпосередньо підпорядковувалися урядові, запроваджується система комплектування війська залежно від розміру земельних володінь. З кінця XIV ст. привілеї на самоврядування отримують жителі прикордонних сіл у Карпатах, верхівка котрих поступово перетворюється на дрібну шляхту, яка і несе обов'язкову військову повинність. Однак, необхідно зазначити, що після укладення Любленської унії у 1569 році, на деякий час українська воєнна організація втрачає свою самобутність, асимілювавшись з польським військовим устроєм.

Наступний етап формування воєнної організації України пов'язується з періодом військового будівництва українського козацтва і подальшого перебування українських земель у складі Російської Імперії (XVI — початок XX ст.). На початку XVI ст. на українських землях з'являється специфічна верства населення, яка вела напіввійськовий спосіб життя — козаки. Козацька організація розвивалася в двох напрямках, які відбивали протилежні впливи: козацтво Запорізької Січі та, так зване, городове козацтво. Збройними силами козацької республіки було Запорозьке Військо, ядро якого трималося у постійній готовності в куренях Січі. Усім козакам, хто займав на Січі командні або військово-адміністративні посади надавалося звання «військового старшини», яке втрачалося після звільнення козака з посади. Виняток складали лише чотири посади: кошовий отаман, військовий суддя, військовий писар та військовий осавул. Після звільнення з цих посад, за козаками на все життя залишалося звання «військового старшини». Вищим органом адміністративного управління Запорозької Січі була січова рада, яка обирала на рік уряд Січі — військову старшину, а також місцеві органи влади — паланкову і курінну старшину [5]. Щодо правового забезпечення, то воєнна організація запорозьких козаків базувалася на військових звичаях, уявленнях про честь і доблесть, військове товариство, у зв'язку з чим, український історик М.М. Аркас відзначав, що «...на Січі порядки були зведені на зразок лицарських орденів у Західній Європі, і себе запорожці іменували «лицарським товариством» [6, с. 126]. Але у 1775 році воєнна організація запорожців припинила своє існування, коли за наказом царського уряду Запорозьку Січ було ліквідовано. З того часу і до початку XX століття українці в черговий раз позбавляються можливості створити

власну державу і, відповідно, національну воєнну організацію.

Наступним етапом становлення національної воєнної організації України можна вважати період з 1917 по 1921 роки, на які припадає початок державотворення в Україні — період національно-визвольних змагань представників тодішніх українських еліт за владу. Так, 17 березня 1917 р. у м. Києві була створена Українська Центральна Рада (УЦР) як крайовий орган влади, яку очолив М.С. Грушевський. Нажаль, нова українська влада мала безліч клопотів, і, військове будівництво було зовсім не на першому місці серед пріоритетних завдань УЦР. Це призвело до того, що перші військові частини утворювались явочним порядком, коли за допомогою різних українських військових рад, комітетів, клубів, кошів, які спонтанно виникали в частинах і гарнізонах російської армії, засновувалась національно-свідомі військові осередки. У травні 1917 року на першому Всеукраїнському військовому з'їзді було утворено органи військового управління — Український Генеральний Військовий Комітет, що мав здійснювати керівництво усім українським військовим рухом. Водночас зі створенням українських військових організацій і формуванням добровільних полків проходив процес українізації тих фронтових частин російської армії, що складалася переважно з українців. Незважаючи на активізацію процесів українізації окремих частин і підрозділів російської армії, українізовані бойові частини мали усі вади російської армії: слабку дисципліну, нестачу кваліфікованих кадрів, небажання вояків воювати. Слід також відзначити, що незважаючи на формальне існування органів військового управління, процес керівництва національними збройними силами позначився політичними неузгодженостями і особистими конфліктами керівників УЦР, що абсолютно не сприяло створенню дієздатної воєнної організації, а в деяких випадках, призводило і до її руйнування. Приміром, після того, як Генеральний Секретар Військових Справ С. Петлюра через політичні розбіжності з політичним керівництвом УНР, залишив посаду, «сердюцькі» дивізії перестали існувати самостійно як військове формування.

Стосовно розбудови воєнної організації держави в даний період, не можна залишити поза увагою, діяльність гетьмана Павла Скоропадського, який будучи людиною військовою, приділяв значну увагу організації національних українських Збройних Сил. Так, саме в цей час було засновано тимчасовий військовий контрольний орган. До компетенції вказаної інституції входило проведення ревізій грошових та матеріальних оборотів військових частин, установ, організацій тощо [7, с. 182]. Крім того, 5 серпня 1918 року було затверджено текст військової присяги на вірність Українській Державі. Важливим елементом військової реформи було проведення деполітизації Збройних Сил, у результаті чого громадянам Української Держави за час перебування на дійсній військовій службі було заборонено користуватися активним виборчим правом, бути членом політичних партій і організацій, брати участь у мітингах та інших зібраннях політичного характеру. Законодавча база військового будівництва складалась з кількох актів, зокрема Закону «Про загальний військовий обов'язок» від 24 липня 1918 р., Закону «Про політично-правове становище службовців військового відомства» від 1 серпня 1918 р.

Період перебування при владі Директорії (листопад 1918-листопад 1920 р.) та відродження УНР позначився певними досягненнями у розбудові військової організації, а саме: затвердженням нової штатно-організаційної структури та командно-посадової системи і впровадженням широкомасштабної системи Вищого військового управління [8, с. 11], відновленням діяльності військово-польових судів, затвердженням Дисциплінарного статуту, у якому значне місце відведено аналізу заходів щодо зміцнення дисципліни у війську.

Наступною історичною подією, яка не досить позитивно вплинула на розвиток воєнної організації України, було її входження у 1922 році до складу СРСР і, фактично, втрата права розбудовувати власні Збройні Сили. Починаючи з цього часу і аж до 1991 року, з формально-юридичної точки зору Українська держава не мала власної Воєнної організації.

Після проголошення державної незалежності України у 1991 році питання розбудови воєнної організації України стало вкрай важливим завданням. В один день з проголошенням державної незалежності 24 серпня 1991 року Верховна Рада України прийняла Постанову № 1431-XII «Про військові формування в Україні» [9, с. 506]. У відповідності до документа, Верховній Раді України було підпорядковано всі військові формування, дислоковані на території України, утворено Міністерство оборони України, а також зобов'язано Уряд України розбудовувати власні Збройні Сили.

Стосовно органів військового управління, то було визначено, що законодавче регулювання в галузі оборони, національної безпеки та військового будівництва здійснює Верховна Рада України, а Президент України (до обрання Президента України – Голова Верховної Ради України) є Головнокомандувачем Збройних Сил України. Також було визначено місце в органах військового управління Міністра оборони України і Головного штабу Збройних Сил. Міністр оборони України керує Збройними Силами України; проводить у державі єдину воєнно-технічну політику; відповідає за розробку і подає Президенту та Верховній Раді України проекти планів застосування Збройних Сил і комплексні плани їх розвитку, несе відповідальність за стан і розвиток Збройних Сил, їх бойову та мобілізаційну готовність, своєчасне розгортання і захист територіальної цілісності. Головний штаб Збройних Сил України є основним органом безпосереднього управління військами (силами) у мирний і воєнний час. Начальник Головного штабу Збройних Сил України є першим заступником Міністра оборони України.

Протягом 1991-1992 рр. в державі швидко формується необхідна нормативно-правова база законодавчого забезпечення функціонування військових формувань та інших владних суб'єктів, наділених повноваженнями у сфері оборони. Зокрема, до таких можна віднести: Закони України «Про оборону України», «Про альтернативну (невійськову) службу», «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», «Про загальний військовий обов'язок і військову службу», «Про пенсійне забезпечення військовослужбовців та осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ», «Про мобілізаційну підготовку і мобілізацію».

Слід зазначити, що протягом п'яти перших років незалежності було сформовано систему «військового» законодавства України, а головне – визначено правовий статус Збройних Сил України, їх основні завдання, сформовано і закріплено компетенцію органів військового управління, започатковано складний і тривалий процес організаційно-штатної оптимізації, закладено основи, підготовки і всебічного забезпечення військ (сил) тощо. У 2011 році було розроблено і введено в дію Державну програму реформування Збройних Сил України на 2011-2015 роки і Державну програму розвитку озброєння та воєнної техніки на 2011-2015 роки, а також використано для вдосконалення системи оборонного планування і побудови ефективної системи управління оборонними ресурсами.

Однак, що стосується сучасної моделі воєнної організації України, то як показали останні події, що відбулися в Автономній Республіці Крим та продовжують відбуватися на Сході нашої держави, засвідчують про неефективність діяльності останньої. До основних причин, які негативно впливають на процес формування воєнної організації

відносяться:

- існування правових розбіжностей в українському законодавстві, які породжують плутанину при визначенні, функцій, завдань та повноважень структурних ланок воєнної організації держави;

- непослідовність та недостатня наукову обґрунтованість побудови воєнної організації;

- незадовільна координація та взаємоузгодженість дій компонентів системи Воєнної організації;

- відсутність чіткого управління у сфері оборони;

- безсистемність та хаотичність більшості процесів, що відбуваються у сфері оборони.

Враховуючи вищевикладене, можна стверджувати, що основними етапами становлення та розвитку Воєнної організації України є:

1 етап — від найдавніших часів до утворення і розпаду Київської Русі (VI-VI тис. до н.е. — VII-XII ст. н.е.)

2 етап — військова організація на українських землях під час перебування у складі Литовського князівства (XIII-XVI ст.);

3 етап — військове будівництво часів українського козацтва (XVI — початок XVIII ст.);

4 етап — військове будівництво в період активізації державотворчих процесів на території України на початку XX століття (1917-1922 рр.);

5 етап — військова організація незалежної України (1991-2013 рр.);

6 етап — 2014 рік — формування нової сучасної моделі Воєнної організації України.

Аналіз кожного окремого етапу розвитку Воєнної організації держави засвідчив, що структура останньої прямо залежить від рівня розвитку суспільства, характеру політичного устрою, соціально-економічної бази, а також від розвитку засобів збройної боротьби, умов внутрішньої і зовнішньополітичної обстановки та складається з двох підсистем: органів публічної адміністрації, наділених владними повноваженнями у сфері оборони та безпосередньо військових формувань.

Висновок. Таким чином, Воєнна організація держави це - базовий елемент системи воєнної безпеки держави, сукупність органів публічного адміністрування, наділених владними повноваженнями у сфері оборони України, військових формувань та інших силових структур, діяльність яких спрямована на вирішення завдань захисту інтересів держави від зовнішніх та внутрішніх загроз.

Сучасні проблеми та виклики, що виникають у сфері оборони вимагають принципово нових науково обґрунтованих підходів до формування Воєнної організації держави, пошуку ефективніших шляхів та механізмів захисту національних інтересів від реальних та потенційних загроз воєнного характеру.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України: Науково-практичний коментар / В.Б. Авер'янов, О.В. Батанов, Ю.В. Баулін та ін.; Ред. кол. В.Я. Тацій, Ю.П. Битяк, Ю.М. Грошевой та ін. — Харків: Видавництво «Право»; К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. — 808 с.

2. Про демократичний цивільний контроль над Воєною організацією і правоохоронними органами держави: Закон України від 19 червня 2003 року N 975-IV // [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/975-15/page2>

3. Військове мистецтво Київської Русі (короткий огляд) // [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://histori.com.ua/news.php>

4. Костаков Г.И., Н.Н. Олейник История украинского войска: курс лекций / под общ. ред. Г.И. Костакова. — Х., Консум, 2006. — 208 с.
5. Керівництво Запорозької Січі // [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.sich.in.ua/index>.
6. Аркас М.М. Історія України-Русі / Аркас М.М. — 3-тє факс. вид. — К.: Вища шк., 1993. — 414 с.
7. Яневський Д.Б. Проект «Україна», або Спроба Павла Скоропадського / Д.Б. Яневський. — Х.: Фоліо, 2010. — 284 с.
8. Мина Ж.В. Збройні Сили Директорії УНР та їх боротьба за державну незалежність України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец 20.02.22 «Військова історія» / Ж.В. Мина. — Львів, 2008. — 17 с.
9. Постанова Верховної Ради України № 1431-XII «Про військові формування в Україні» від 24.08. 1991 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1991. — № 38. — Ст. 506.

